

Władysław Lubas
Katowice

ŠTOKAVSKA TVORBA TOPONIMA NA PODRUČJU DRUGIH DIJALEKATA JUGOSLAVIJE

Tvorba južnoslovenske toponimije nije još proučena u tolikoj meri da bi se pouzdano moglo izvršiti međudijalekatsko poređenje. Ipak, na osnovu već sakupljenih materijala i dosadašnjih studija mogu se nazreti određene tendencije i osobine tvorbe toponima u pojedinim dijalektima, naročito u tako velikim i značajnim, kao što je štokavski.

Tvorba geografskih naziva, kao i drugih reči, može se razmatrati na planu dijahronije i sinhronije. Sinhronična motivacija često se ne poklapa sa istorijskom motivacijom, iako se ovakva podudarnost ne može isključiti. U tom kontekstu interesuje nas istorijski nivo, dakle poticanje jedne reči od druge. Na semantičkom planu (s tačke gledišta da vlastita imena imaju određeno značenje) najvažnije je da se precizira pojam "toponimsko značenje" reči. Ovaj složeni pojam može se podeliti najmanje na dve komponente: 1. jediničnost klase designata, to jest identičnost designata s denotatom u opoziciji prema množini u apelativima, 2. visoku ograničenost "istrošenosti" gramatičkih kategorija u strukturi iskazivanja. Može se govoriti i o sociološkom ograničavanju toponima u procesu komunikacije ili o sociološkom proširivanju (upoređi sadržaj reči "Beč" i "Mahurci" - selo u okolini Splita). Toponimska semantika na sinhroničnom nivou realizuje se putem leksičke dekodizacije (pamte se reči i njihova značenja) ili putem raspoznavanja načina tvorbe po morfološkoj strukturi reči, npr. ime mesta Altomanci (kraj Smedereva) u strukturi je vlastito ime Altoman + plur. sufiks -ci + lokalna situacija sa zgušćenim tipom -/R/ci, što daje mogućnost dešifrovanja reči kao toponima. Na planu dijahronije analiza je slojevitija. Pre nego što je ime mesta Altomanci postalo

naziv konkretnog sela u okolini Smedereva, označavalo je grupu ljudi na neki način vezanu uz ličnost Altomana; to je bio rod kojemu je Altoman bio predak, možda neki vođa ili verski patron. I tek naredni procesi semantizacije doveli su do drugog značenja. Može se pretpostaviti da je taj proces bio sledeći:

- Altomanci* 'ljudi na neki način vezani uz ličnost čije je ime bilo Altoman' (I etapa)
- Altomanci* 1. 'ljudi vezani uz osobu s imenom Altoman'
2. 'mesto gde žive ljudi vezani uz osobu s imenom Altoman' (II etapa)
- Altomanci* 'mesto u okolini Smedereva' (III etapa)

Gore navedena shema nije samo teoretska. Potvrdu pružaju istorijski dokumenti, upor. npr. zapis iz 1368. god. (CdHDS XIV, br. 79) koji govori o porodici Vojnovci i njenom imanju (tada još bez naziva), dok zapis iz 1702. god. (Smičslav 129) govori o "praedium Vojnovci", dakle o nazivu mesta; isto tako je i sa nazivima na -/ov/ić npr. u XIV st. u Hrvatskoj susrećemo rod Ivanić koji živi u mestu Ivanić; u XVIII v. imamo bosanske rodove Aglinić de Aglinić, Kovačić de Kovačić, Pokrajčić de villa eiusdem nominis i sl. Prema tome "toponimičnost" u genetičnom smislu nije rezultat toponimske derivacije ili, bolje, nije uvek rezultat toponimske derivacije (koja unosi semantičku komponentu jedinične designacije - denotacije) nego ishod promena opsega značenja: širenja, preplitanja, ograničavanja (utvrđivanja).

Ovako shvaćanu toponimsku tvorbu pokušaću sada da prikazem u štokavštini na osnovu nekoliko izabраних primera.

1. *Tipovi mesnih patronimičnih i etničkih imena sa strukturom:*

a) vlastito ime + /R/ić/i//e/ ili /R/c/i//e/: Berislavići, Obradovići, Borić, Lazariće /Rospond/; Berislavci, Dražmirovci, Andrijaševci, Domitrovce, Dragoljevce, Golubinci;

b) nomen appellativum ili toponimicum + /R/ić/i//e/ odnosno /R/c/i//e/ Seničići (: seno), Gračić, Gračiće (: grad), Gorović (: gora ili Gora) (Rospond); Barbanzi (m.i. Barban), Blatci (: blato), Bosanovci i Bosanjevci (: Bosna), Brešci (: Breg), Rovci (: rov), Barci (: bara), Hruščanci (: hrast), Buvce (: buva), Golubovce (: golub) i nazivi na -išti : -išćci// -ište, -išta : Ko-

vačišči, Radmišti. Sulišta (sa istom strukturom derivacijskih baza) imaju, kao što znamo iz monografskih studija Stanislava Rosponda, Vladislava Lubasa, O. Francka i drugih, dosta izrazitu dijalektičnu geografiju. Nazivi na -išti (i slični) svojstveni su za istočno-južnoslovensko područje i nisu produktivni. Izvan makedonskog područja susrećemo ih na teritoriji Bugarske i Grčke. Tipovi: -/R/ić/i//e/ i -/R/c/i//e/ pojavljuju se na štokavskom području, ali takođe i na slovenačkom i makedonskom, pri čemu stvaraju izvesne sisteme: 1) najbogatiji tip -/R/ci uz neproduktivni -/R/ić/i/ pojavljuju se otprilike severno od Save, osim toga u Šumadiji i Podunavlju, 2) u kosovskoresavskim govorima imamo sličnu situaciju, to znači produktivni tip -/R/ci i neproduktivni -/R/ići, s time da tip -/R/ci ima oblik -/R/će, vrlo često u srednjem rodu i u jedini i tako tvori morfološku osobenost u odnosu na ostale grupe, 3) slavonski produktivni tip -/R/ci i neproduktivni -/R/ići prelazi delimično na kajkavsko područje, ali sa znatnim padom produktivnosti (usled neproduktivnosti -/R/ići) i tek u slovenačkom Prekmurju (u grupi panonskih govora) postiže visoku produktivnost (zbog nedostatka tipa -/R/ići). Može se ovde prihvatiti štokavska ekspanzija (duž Mure), 4) južno od Save (sve do Šumadije) imamo prelazni pojas: bosanski, koji ima produktivni tip -/R/ci i -/R/ići - to je tipični prelazni pojas između produktivnog južnog -/R/ićci i neproduktivnog -/R/ci i između produktivnog severnog -/R/ci i neproduktivnog -/R/ićci. Tipovi -/R/ci potvrđuju se novijom ekspanzijom sa severa na terene Bosne, gde su se nadovezali na stare -/R/ići, 5) za kajkavske govore svojstveni su tipovi -/R/ići i mala produktivnost -/R/ci, dakle prisutnost (retka) ovih tipova na kajkavskom području može se objasniti i severnom štokavskom ekspanzijom. Iz prikazane geografije tipova -/R/ci sledi da je njihova ekspanzija išla u više pravaca. Ipak na istočnom području njihova prisutnost teško bi se mogla objasniti uticajima štokavskoga na makedonski ili zapadnobugarski. Ovde se pre radi o genetičnom praslovenskom jedinstvu. Međutim, -/R/ci u govorima južno od Save, u kajkavskim govorima predstavljaju primer novije ekspanzije. Nema tipova -/R/ci niti -/R/ići u čakavskim govorima.

2. Tip patronimičnih mesnih imena na -/ov/ić:

Dragoslavić, Metković, pojavljuje se kako u štokavskim tako i kajkavskim govorima za razliku od slovenačkog, makedonskog i čakav-

skih govora, gde se slične formacije ne zapažaju. Osobitost njihove strukture i tvorbe toliko je interesantna u slovenskoj toponomastici da vredi upravo tome tipu tvorbe posvetiti malo više pažnje. Prema na početku izloženim metodološkim pretpostavkama što-kavsko-kajkavski nazivi tipa Dragoslavić, Metković treba da se analiziraju s aspekta tvorbe, bez semantičkog opterećenja "geografski" ili "toponimski", treba dakle da se ograničimo pre svega na ovo značenje koje su imali pred sam proces toponimizacije. Iz njihove derivativne strukture proističe da su ovi nazivi bili vlastiti patronimici: vl.i. + -/ov/ić 'proizilaženje od nekoga'. Ako tome dodamo da se obzirom na ovde već naglašenu pojedinačnost designata u nomina propria dolazi do neutralizacije broja, onda eksponent (izložitelj) broja te kategorije naziva postaje drugorazredni i dolazi tada do tipično strukturalnih kolebanja.

Izvesna prepreka u pravilnoj analizi pomenutog tipa naziva može da bude i naša navika da kategoriju broja mehanički hijerarhizujemo: jednina motiviše množinu. Međutim, u semantičkoj kategoriji patronimika imamo pre svega posla sa grupnim značenjem. Kategorija patronimičnosti služila je određivanju društvenih grupa, zajednica koje su pripadale istoj plemensko-rodbinskoj organizaciji, vezanoj poreklom za zajedničkog pretka. Jedinичno značenje, barem u južnoslovenskom kulturnom krugu, može da bude sekundarno. Sumnjam da bi se ova teza mogla dokazati nejužnoslovenskom građom, na primer poljskom ili češkom, iako postoje poljski mazovski patronimici - mesna imena tipa Bolešcięta, Janowięta za koje bi singularne osnove vlastitih imena na -ę trebalo tražiti čak na ukrajinskoj teritoriji. Da dopunimo - južnoslovenski, slovački, ukrajinski (a pod ukrajinskim i slovačkim uticajem) takođe su poljski retki tipovi na -ovce/ovci samo pluralni, nemaju singularnih patronimičnih oponekata. Kosovski tip Dragunovce (n.sg.n.) je sekundaran sprama Dragunovci i postao je kao znak toponimizacije pluralnih patronimika naslanjajući se na uticaj analogije tipova Novoselane, Ovčare i sl. Kao što je poznato, tip mesnog imena Dragoslavić, Metković objašnjavao je Rospond, koji je iz osnovne teškoće: jednina za mnogu stvarnost lakó izišao smatrajući da: 1) singularni oblici imena mesta sa patronimičkim značenjem su strukturalno sekundarni prema prvobitnim pluralnim, 2) genetičko singularni oblici nisu sa semantičke strane patronimički. Ovo nepatronimičko značenje u Rospondovim primerima

je nesumnjivo, ali tek posle XVI st., naime deminutivi tipa Gračić : gradčić : gradec, Vrbić : vrba, u drugim - prosto višeznačno. Filološka (Rospondova) grada je sledeća. Grupa patronimičkih imena koja je od samog početka singularna iznosi oko 120 i pretežno odnosi se na sela, seoca, naselja, a samo u 5 primera na gradove. Hronološki: zapisi počinju u srednjem veku: u XII - 4, XIII - 13, XIV - 38, XV - 45, XVI - 20. Imamo samo 7 zapisa singularnih oblika koji su se razvili iz pluralnih. Postoje takođe i primeri razvoja od prvobitnog singularnog oblika do pluralnog - 13 primera (do XVI st.). Hronologija davnih zapisa svedoči prvobitnost singularnog oblika; već od srednjeg veka zapažamo morfološki razvoj strukture u dva pravca: u pravcu singularizacije prvobitnih pluralnih oblika i pluralizacije prvobitnih singularnih oblika. Dakle oni deluju uzajamno strukturalno, čisto formalno a ne semantički. Može je takođe da se razmisli kakvu strukturu bi imale prvobitne formacije na -/ov/ić ako isključimo patronimike (uz osnovu - vlastito ime). Mogu da se uzmu u obzir: 1) deminutivi, 2) eventualno supstantivizirani posesivi, slično kao kod sufiksa -ica, -ac. Deminutivnost ipak treba da se isključi jer se ona kod vlastitih osnova vezuje sa patronimičnošću i obadve funkcije uopšte nije moguće razgraničiti. Deminutivnost pak u toponomastičkom smislu, to jest motivisanje imena od drugih mesnih imena takođe se ne potvrđuju u gradi (npr. mesno ime *Bara i u njenoj blizini novo mesno ime *Barić). Deadjektivne pak imenice supstantivizirane od -ić pojavile su se samo u sledećim primerima: bistar : bistrić, mlad : mladić, sladak : sladić, mal/i/ : malić, slan : slanić, plav : plavić, zdrav : zdravić, brz : brzić, među kojima nema nijedne osnove prideva posesivnog karaktera. Pa zato obadve pretpostavljene nepatronimičke strukture u jednini ovde ne mogu da dođu u obzir. U ovom kontekstu mora se obratiti pažnja na to što se pojavljuju imena rodova u jednini, ponekad čak i ime roda i ime mesta povezano sa njim. Takve primere nalazimo u starijim periodima, npr. u XIV st. u Hrvatskoj već citirana ovde porodica Ivanić /sg/ ima mesto Ivanić. Pojavljuju se takođe porodica: Katić, Božić, Stanić. U XV. st. u okolini Zagreba rod Tomić živi u mestu Tomić. U XVIII st. nalazimo imena bosanskih rodova: Aglinić de Aglinić, Kovačić de Kovačić, Pokrajčić de Pokrajčić, Rakšić de Rakšić (Rospond). Ovi se istorijski podaci potvrđuju na savremenoj dijalekatskoj gradi.

Ime poznatog plemena Bjelopavlići ima paralelan oblik Bjelopavlić. A evo i drugih primera: u Crnoj Gori: Bošković deo bratstva Vučetić u Gluhom Dolu, Čeklić - bratstvo u istom mestu, Nikić - bratstvo u Sotonićima, Perović - bratstvo u Trnovu. U Hrvatskoj imamo bratstva: Ladihović, Smrčković, Stojmerić (kajkavsko područje); u Srbiji: Belić - rod, Blagojević - rod i naselje koje se sastoji od dve kuće, Vamiljević - rod i naselje - 2 kuće, Čosić - rod i 1 kuća, Nikolić - rod i naselje - 1 kuća; u Bosni: Popović - rod i naselje od 3 kuće; na Kosovu: Bunić - rod i 3 kuće, Avdijović - rod i 5 kuća, Asnović - rod i 8 kuća, Sabanović - rod i mahala, Celjović - rod i 25 kuća, Demović - rod i 25 kuća (materijali zapisani na kraju XIX i početkom XX st. - uzeti su iz zbirke u Srpskom etnografskom zborniku).

Ako dakle imena rodova (izuzetno isto tako plemena) mogu da se pojavljuju u jednini, a imena rodova postaju geografski nazivi bez formalnih promena, onda ne čudi fakat što mesna imena čuvaju ovaj oblik. Proces toponimizacije ni u čemu u ovom slučaju ne razlikuje se od procesa toponimizacije pluralnih oblika: Buzići, Bogićevići - najpre imena rodova pretvaraju se zatim u mesna imena (Rospond). Čitav proces povezan je, uz singularne oblike, sa ekspanzivnom patronimičnošću koja je nekako, sama po sebi, pluralna - nezavisno od oblika reči. Stvar bi bila bliska primerima tipa: šibica, oko, cipela ili ime nacije Francuz, Namac, Bugarin.

3. Zbog nedostatka mesta signaliziraću samo da na osnovu već delimično obrađenih geografskih naziva na južnoslovenskom području bitne za štokavsko područje (i kajkavsko) u opoziciji prema drugim jugoslovenskim dijalektima, čine se formacije na -ica: Radanica, Aleksinica, Ujakovica, čija ekspanzija na slovenački i makedonski ide izrazito sa srpskohrvatskog područja; takođe arhaične formacije tipa: Brat/a/n, Blažna, Klimno (tj. vlastito ime + posesivni sufiks -6n6) koje vezuju srpskohrvatsko, slovenačko i zapadnoslovensko (glavno poljsko) područje; takođe strukture tipa: vlastito ime + jani/jane: Pavljani, koje se retko pojavljuju na istočnom području štokavštine i na području makedonskog jezika, a koje se marginalno pojavljuju na zapadnoslovenskom području, npr. u poljskom jeziku.

4. Najzad, na kraju, vredi dodati da precizna gramatička analiza mesnih imena u pogledu građenja reči u južnoslovenskim jezicima ima ne samo lingvističko značenje, već se tom analizom dobija gramatički dokaz jedinstva određenih južnoslovenskih dijalekata, a takođe ponekad (kao u slučaju -/R/ci) i istočnoslovenskih (ukrajinskih), a na taj način nastaje i materijal za istraživanje prvobitnih puteva naseljavanja Slovena na Balkansko poluostrvo.

L I T E R A T U R A

- W. Lubaś, Studije o građenju reči i morfologiji južnoslovenske toponimije. Anali Filološkog fakulteta (Beogradski univerzitet). 9, Beograd 1969, s. 95-144.
- W. Lubaś, Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 22, Katowice 1971.
- W. Lubaś, Przejawy semantyzacji we fleksji południowosłowiańskiej. Južnoslovenski filolog XXX/1-2. Studia linguistica in honorem Michaelis Stevanović, 1973, s. 167-171.
- W. Lubaś, Geneza singularnych patronimików w języku serbskochorwackim. Prace Filologiczne XXVII, Warszawa 1977, s. 159-164.
- S. Rospond, Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj, Kraków 1937.